

Н. В. Балабанова

ORCID 0000-0003-4391-3451

О. А. Беззубченко

ORCID 0000-0001-6791-3881

М. В. Пономаренко

ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: КЛЮЧОВІ ЗАГРОЗИ Й ЕКОНОМІЧНІ ЕФЕКТИ

У статті здійснено комплексний аналіз демографічної безпеки України впродовж усього періоду незалежності з урахуванням структурних трансформацій, посиленх повномасштабною збройною агресією. Обґрунтовано, що демографічні процеси є системоутворювальним чинником національної безпеки, оскільки безпосередньо впливають на відтворення трудового потенціалу, формування людського капіталу, соціально-економічну стабільність та обороноздатність держави. Виявлено ключові загрози демографічній безпеці, серед яких тривала депопуляція, стійко низька народжуваність, надлишкова смертність, прискорене старіння населення та масштабні міграційні втрати. Показано, що повномасштабна війна стала потужним демографічним шоком, який значно поглибив наявні дисбаланси та посилив ризики довгострокового скорочення чисельності населення. Проаналізовано взаємозв'язок демографічних змін з економічною динамікою, зокрема вплив вікової структури, демографічного навантаження та міграційних процесів на рівень економічного розвитку. Доведено, що демографічні зміни мають інерційний характер і формують довгострокові обмеження та можливості післявоєнного відновлення України. Зроблено висновок про необхідність реалізації комплексної демографічної, соціальної та міграційної політики, спрямованої на підвищення демографічної стійкості та забезпечення економічної безпеки держави.

Ключові слова: демографічна безпека, депопуляція, народжуваність, смертність, старіння населення, міграційні процеси, людський капітал, демографічне навантаження, економічний розвиток.

DOI 10.34079/2518-1394-2026-16-31-184-195

Постановка проблеми. Демографічна безпека України впродовж усього періоду незалежності залишається системоутворювальною складовою національної безпеки, оскільки демографічні процеси визначають параметри відтворення трудового потенціалу, людського капіталу, соціально-економічної стійкості та обороноздатності держави (Лібанова, 2014; 2019; 2020; Яворська, 2020). Тривала депопуляція, прискорене старіння населення, надлишкова смертність і міграційні втрати сформували хронічний режим демографічної небезпеки, який після 2014 року загострився, а з 24 лютого 2022 року набув ознак кризи екстремального типу (UN DESA, 2024; World Bank, 2023; WHO, 2024). У цьому контексті важливим науково-практичним завданням є не лише опис демографічних трендів, а й оцінка їхнього впливу на економічний розвиток та можливості повоєнного відновлення.

Питання демографічної безпеки України та взаємозв'язку демографічних процесів із соціально-економічним розвитком висвітлювалися в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників та в аналітичних матеріалах міжнародних організацій. У фокусі наукових дискусій — депопуляція, низька народжуваність, високий рівень передчасної

смертності, міграційні втрати та старіння населення. Зокрема, міграційний вимір демографічної небезпеки аналізувався у працях Малиновської (2018) та Kupets (2012), а сучасні демографічні тенденції й їхні наслідки в умовах війни відображені в оцінках міжнародних інституцій (UN DESA, 2024; UNHCR, 2024; World Bank, 2023; WHO, 2024). Окремий напрям формують дослідження, що пов'язують вікову структуру та «демографічне вікно можливостей» з економічною динамікою, підкреслюючи роль людського капіталу та продуктивної зайнятості як умов трансформації демографічних передумов у економічні дивіденди.

Попри значний масив робіт, у сучасних умовах залишається недостатньо розкритим питання кількісної інтерпретації впливу ключових демографічних індикаторів (частки працездатного населення, коефіцієнта демографічного навантаження, середнього віку) на економічний результат (ВВП на душу населення) саме для України на довгій часовій панелі (1991–2023 рр.) та з урахуванням шоків 2014–2023 рр.

Мета статті полягає у комплексному аналізі стану та трансформацій демографічної безпеки України в умовах війни, а також у визначенні ключових демографічних загроз і їх впливу на економічний розвиток та потенціал післявоєнного відновлення держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна безпека України впродовж усього періоду незалежності залишається одним із ключових елементів національної безпеки, адже саме демографічні процеси формують базові передумови відтворення трудового потенціалу, накопичення людського капіталу, підтримання соціально-економічної рівноваги та забезпечення обороноздатності держави (Лібанова, 2014; 2019; 2020; Яворська, 2020). На відміну від короткострокових економічних коливань, демографічні зміни мають інерційний характер і здатні впливати на траєкторію розвитку країни десятиліттями, визначаючи можливості зростання, ресурсну спроможність бюджетної системи, масштаби соціальних видатків і стійкість інститутів.

Із початку 1990-х років Україна фактично перебуває у затяжному демографічному кризовому періоді. Його ознаками є довготривале скорочення чисельності населення, погіршення статеві-вікової структури, посилення демографічного навантаження та стійкі міграційні втрати. Після 2014 року негативні тренди загострилися через тимчасову окупацію частини територій, а з 2022 року — внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ проти України, що спричинила значні людські втрати, масову вимушену міграцію, падіння народжуваності та поглиблення дисбалансів у структурі населення.

На момент здобуття незалежності у 1991 році чисельність наявного населення України оцінювалася приблизно у 51,6 млн осіб. Надалі сформувався стійкий тренд депопуляції. За офіційними даними, на початок 2022 року чисельність постійного населення України (без урахування тимчасово окупованих територій) становила орієнтовно 41–42 млн осіб, тоді як з урахуванням втрати Криму (2014 р.) та частини територій Донецької й Луганської областей фактична чисельність була ще нижчою. Упродовж понад трьох десятиліть депопуляція поступово перетворилася зі статистичного показника на стратегічну загрозу: скорочується людський ресурс, поглиблюється старіння, звужується база економічно активного населення.

Повномасштабна війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, стала потужним демографічним шоком. За оцінками міжнародних організацій, мільйони людей були змушені змінити місце проживання — як внутрішньо переміщені особи або як біженці за кордоном. Через обмеженість обліку та різні методології підрахунку оцінки чисельності населення України у 2023–2024 рр. мають значний діапазон, однак поширеним є висновок про скорочення де-факто населення до 30–35 млн осіб (UN DESA, 2024; World Bank, 2023; WHO, 2024). Отже, демографічні втрати країни суттєво зросли, а ризик довгострокового відтворення населення в умовах післявоєнного відновлення став одним із визначальних викликів.

Одним із головних драйверів погіршення демографічної безпеки в Україні виступає стабільно низька народжуваність. Уже з 1990-х років сумарний коефіцієнт народжуваності (СКН) опустився нижче рівня простого відтворення й у різні роки коливався приблизно в межах 1,1–1,6 дитини на одну жінку (Держстат України, 2021). Хоча у 2000-х роках спостерігалось тимчасове відновлення показника до 1,5–1,6, це не змінило загального напрямку демографічного розвитку й не компенсувало накопичені втрати (Лібанова, 2014; 2019) (рис.1). Низька народжуваність є не лише демографічним, а й соціально-економічним феноменом, пов'язаним із рівнем добробуту, житловими умовами, доступністю послуг, можливостями поєднання батьківства і зайнятості, а також із системою підтримки сімей.

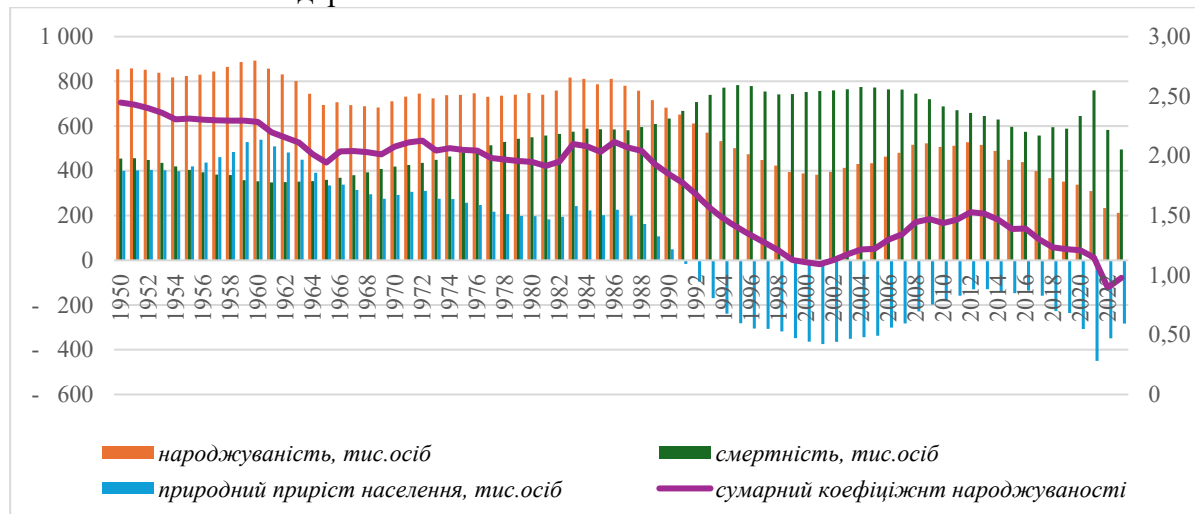

Рисунок 1. Динаміка народжуваності, смертності та коефіцієнт народжуваності в Україні, 1950-2023 рр.

Джерело: розраховано та складено на основі United Nations, Department of Economic and Social Affairs

На народжуваність в Україні впливає комплекс взаємопов'язаних чинників: тривала економічна нестабільність та низький рівень доходів, їх значна диференціація, недостатньо розвинена інфраструктура підтримки сім'ї, трудова міграція батьків, а також зміна репродуктивних установок і життєвих стратегій молодого покоління (Мельничук, 2017). Після 2014 року, а особливо після 2022 року, народжуваність набула характерних ознак «воєнного провалу»: домогосподарства відкладають народження дітей через високий рівень невизначеності, ризики безпеки, вимушені переміщення та погіршення умов життя. Стійке скорочення кількості народжень у 2019–2024 рр. підтверджує тривалість впливу війни та пов'язаних із нею економічних, соціальних і психологічних факторів на репродуктивну поведінку населення (UN DESA, 2024).

Поряд із низькою народжуваністю демографічну ситуацію ускладнює високий рівень смертності, зокрема серед чоловіків працездатного віку. Україна тривалий час належить до країн Європи з одними з найнижчих показників очікуваної тривалості життя, що пов'язано зі значною поширеністю захворювань системи кровообігу, онкологічних та інфекційних хвороб, а також високим рівнем смертності від зовнішніх причин (нещасні випадки, травми, отруєння, самогубства тощо) (WHO, 2024). У 1990-х роках тривалість життя при народженні різко скоротилася; у 2000-х роках відбулося часткове відновлення, однак до середньоєвропейських рівнів Україна так і не

наблизилася. Додатковим ударом стала пандемія COVID-19 у 2020–2021 рр., яка знову зумовила тимчасове зниження очікуваної тривалості життя (рис.2).

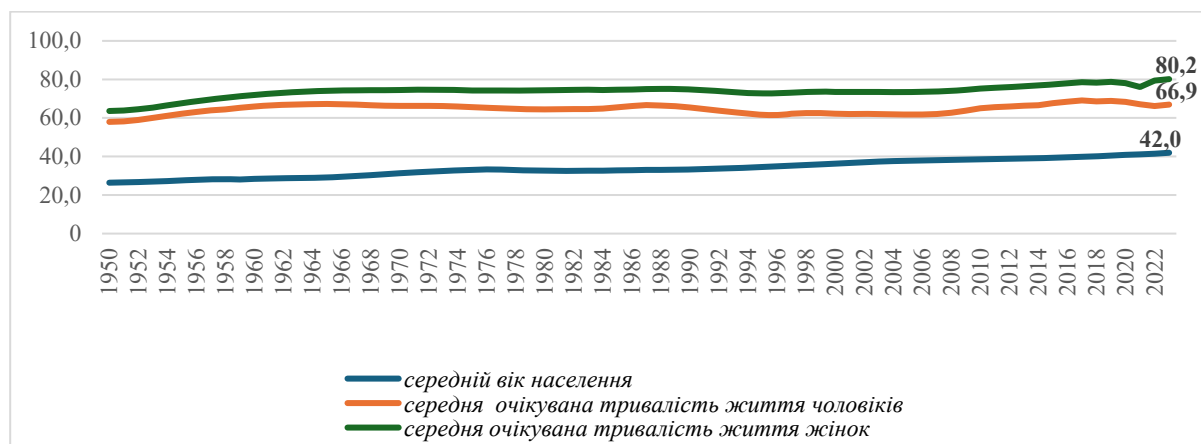

Рисунок 2. Середній вік та очікувана тривалість життя населення України, 1950–2023 рр.

Джерело: складено на основі United Nations, Department of Economic and Social Affairs

Повномасштабна війна посилила смертність, причому значна частина втрат прямо пов'язана з бойовими діями, пораненнями та безпосередніми наслідками агресії (World Bank, 2023; UNFPA, 2023). У 2023 р. середня очікувана тривалість життя для чоловіків становила 66,4 року, для жінок — 76,2 року. У підсумку низька народжуваність і надлишкова смертність формують стійко від'ємний природний приріст населення, який упродовж періоду незалежності є одним із найпоказовіших індикаторів демографічної небезпеки.

Демографічне старіння, у свою чергу, формує довгострокові структурні виклики. За оцінками, частка осіб віком 60 років і старше в Україні вже наближається до 25% і має тенденцію до подальшого зростання (UN DESA, 2022) (рис.3). Це означає: зростання демографічного навантаження на працездатне населення; посилення тиску на пенсійну систему, охорону здоров'я та соціальний захист; збільшення потреби у довгостроковому догляді; ризики для міжпоколінної солідарності й фінансової стійкості державних інститутів.

Структурні індикатори демографічної безпеки — вікова структура та демографічне навантаження — відображають накопичений ефект змін у народжуваності, смертності та міграції. Сучасний розподіл населення за віком та статтю вже давно не має класичної форми «піраміди». За останніми оцінками, діти до 14 років становлять лише 15% від загальної кількості населення, тоді як на людей віком 65+ припадає 25,4%. Порівняльні дані за 2024 р. демонструють, що Україна має вищу частку населення 65+ (25,4%) порівняно із середнім показником ЄС (21,6%), тоді як частка групи 15–64 є нижчою (Україна — 59,8%; ЄС — 63,8%) (European Commission, 2023). У результаті демографічне старіння стає особливо проблемним в умовах обмежених ресурсів, нижчого рівня ВВП на душу населення та незавершених соціальних реформ. У цьому контексті демографічна безпека безпосередньо пов'язана з реформуванням пенсійної системи, розвитком охорони здоров'я, політикою активного старіння та створенням умов для подовження трудової активності.

Коефіцієнт демографічного навантаження після тимчасового зниження до 41,4% у 2009 р. знову почав зростати й у 2022–2023 рр. досяг 49%, що відображає вичерпання демографічного «вікна можливостей» і формування нового етапу зростання навантаження на економічно активні групи (European Commission, 2024). Середній вік населення майже лінійно зріс з 33,4 року у 1991 р. до 42,0 року у 2023 р., що є ключовим

сигналом структурної трансформації вікової піраміди. Частка працездатного населення (15–64) після піку 71,2% у 2011 р. почала знижуватися і у 2023 р. становила 67,1%, що у поєднанні з міграційними втратами створює ризики для ринку праці та продуктивності.

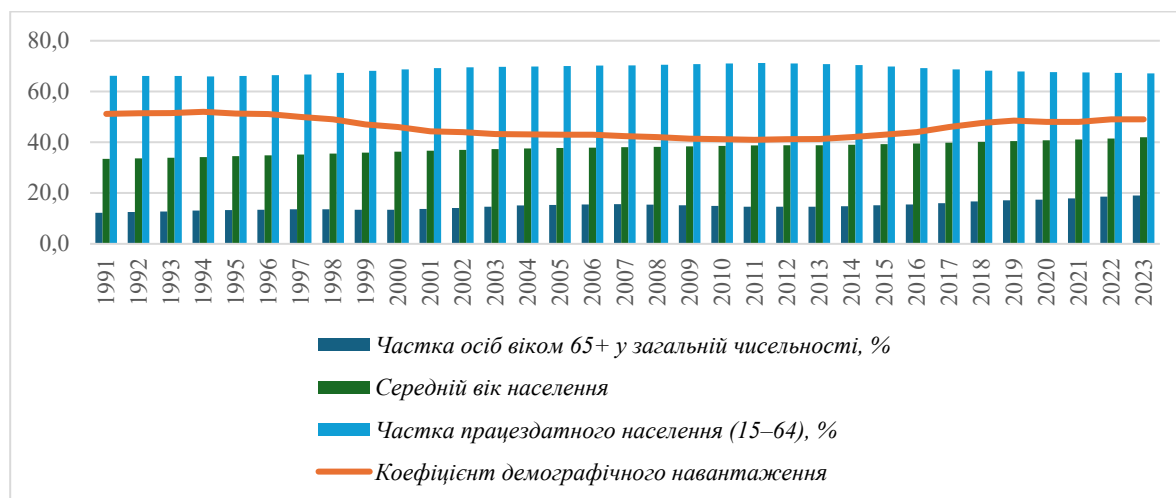

Рисунок 3. Динаміка показників вікової структури та навантаження, 1991-2023 рр.

Джерело: розраховано та складено на основі United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Population Prospects 2024

Динаміка показників відтворення та приросту населення України у 1991–2023 рр. свідчить про формування стійкої депопуляційної моделі демографічного розвитку, яка протягом усього періоду переважно перебувала в зоні демографічної небезпеки. У перші роки незалежності (1991–1992 рр.) темпи приросту залишалися незначно позитивними (0,21–0,37 %), однак уже з 1993 року набули від’ємних значень. У 1990-х роках депопуляційні процеси посилювалися внаслідок соціально-економічної трансформаційної кризи, що зумовило падіння темпів приросту до –0,8...–0,9 % наприкінці десятиліття.

У 2005–2012 рр. спостерігалася певне уповільнення депопуляції, однак показники так і не перейшли до позитивної зони. Починаючи з 2014 року, на тлі військового конфлікту та міграційних втрат негативна динаміка знову посилювалася. Абсолютно критичне значення зафіксовано у 2022 році (–14,76 %), що відображає наслідки повномасштабної війни, масової зовнішньої міграції та надлишкової смертності. У 2023 році депопуляційний тренд зберігся (–1,55 %), підтверджуючи системний характер демографічної кризи.

Важливо підкреслити, що сумарний коефіцієнт народжуваності протягом усього періоду не досягав рівня простого відтворення (2,1). У середині 1990-х років він знизився до 1,3–1,4, а у 2001 році досяг мінімуму 1,09, що відповідає критичному рівню демографічної небезпеки. У 2005–2012 рр. відбулося тимчасове зростання (до 1,53 у 2012 р.), однак надалі показник знову знижувався, досягнувши екстремально низького рівня 0,90 у 2022 р. Незначне підвищення у 2023 році (до 0,98) не змінює загального висновку про критичний стан відтворення (рис.4).

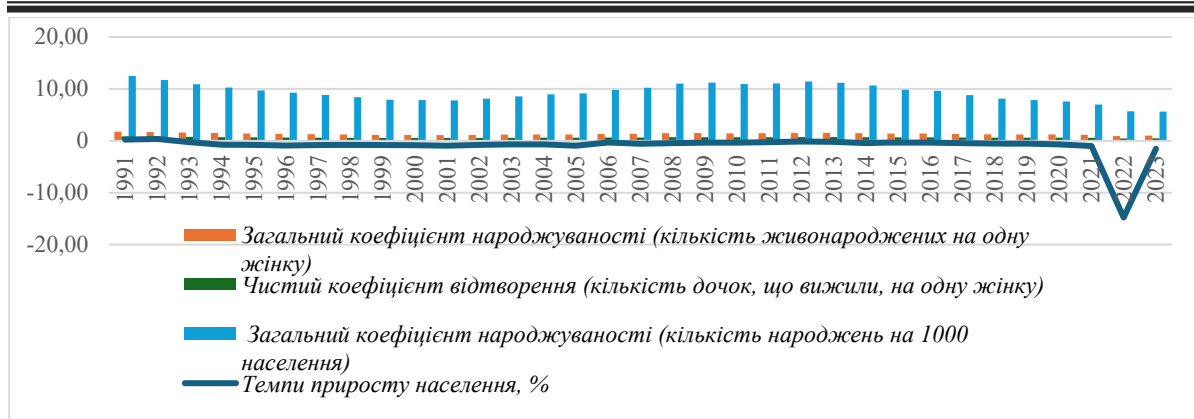

Рисунок 4. Динаміка показників відтворення та демографічного зростання, 1991-2023 рр.

Джерело: розраховано та складено на основі United Nations, Department of Economic and Social Affairs. *World Population Prospects 2024*

Чистий коефіцієнт відтворення населення впродовж усього періоду стабільно залишався нижчим за одиницю, що означає нездатність забезпечити просте заміщення поколінь. У 1991 році він становив 0,84, наприкінці 1990-х — 0,52–0,57; у 2012 р. тимчасово зріс до 0,73, однак після 2014 року знову знизився і досяг 0,43 у 2022 році, відображаючи глибину довгострокових демографічних втрат. Динаміка загального коефіцієнта народжуваності також підтверджує поглиблення депопуляції: з 12,5‰ у 1991 р. він знизився до 7,8–8,4‰ наприкінці 1990-х років, а у 2022–2023 рр. досяг історичного мінімуму 5,6–5,7‰, що є ознакою демографічної катастрофи в умовах війни.

Показники смертності та очікуваної тривалості життя є одним із найбільш чутливих індикаторів демографічної безпеки, адже відображають стан здоров'я населення, ефективність системи охорони здоров'я та вплив соціально-економічних і безпекових чинників. Загальний коефіцієнт смертності упродовж 1991–2023 рр. стійко перебував у зоні критичних значень, перевищуючи пороговий рівень 11‰. Уже на початку 1990-х смертність зросла з 12,8‰ у 1991 р. до понад 15‰ у середині десятиліття; найвищі значення фіксувалися у 2004–2008 рр. (16,1–16,2‰). У 2010–2019 рр. відбулося поступове зниження до 12,3–13,2‰, однак і це залишалося значно вище за допустимі межі. Різке зростання у 2021 р. (17,1‰) та збереження високих рівнів у 2022–2023 рр. відображає поєднання пандемії COVID-19, війни та перевантаження системи охорони здоров'я.

Тривалість життя у 1990-х знизилася з 69,7 року до мінімуму 67,1–67,5 року; у 2017–2019 рр. досягла піку 73,6–73,9 року, однак навіть тоді залишалася нижчою за показники країн ЄС (понад 78 років). У 2020–2022 рр. зафіксовано повторне зниження до 71,6–72,7 року, а у 2023 р. — часткове відновлення до 73,4 року, що все одно відповідає зоні підвищеного демографічного ризику. При цьому смертність немовлят та дітей до п'яти років демонструвала довгострокове покращення (зокрема зниження смертності немовлят до 5,4‰ у 2021 р.) (UNICEF, 2024), однак позитив у цій сфері не компенсує загальних втрат від надлишкової смертності дорослого населення.

Водночас демографічні виклики України не обмежуються природним скороченням. Значущим чинником демографічних втрат є міграційні процеси, які мають як економічні, так і безпекові причини. Уже з 1990-х років спостерігається масовий відтік населення, передусім працездатного віку, за кордон із метою працевлаштування, навчання та еміграції (Малиновська, 2018; Kupets, 2012). Міграція стала структурним чинником трансформації українського ринку праці, соціально-економічного розвитку та важливим компонентом формування демографічної безпеки.

Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС та лібералізації візового режиму мобільність українців значно зросла, посилилися трудові міграційні потоки до Польщі, Чехії, Німеччини,

Італії та інших країн ЄС. Важливо, що міграція має селективний характер: частіше виїжджають молодші та більш освічені групи населення, що створює ризики «витоку людського капіталу», погіршення вікової структури та втрати потенціалу відтворення (Малиновська, 2018; Eurostat, 2024). З точки зору демографічної безпеки це означає не лише механічне зменшення чисельності населення, а й зміщення структури населення у бік старших вікових груп і скорочення частки потенційно продуктивного населення.

Повномасштабне вторгнення у 2022 р. спричинило безпрецедентний масштаб вимушеної міграції. За оцінками UNHCR, мільйони українців виїхали за кордон, отримавши тимчасовий захист у країнах ЄС, а значна кількість людей перемістилася всередині України (UNHCR, 2023). У цьому контексті особливо критичним є ризик довгострокового неповернення частини населення, передусім осіб працездатного віку та сімей із дітьми, що може означати тривалу втрату робочої сили, прискорення старіння населення та складнощі відновлення економіки у повоєнний період.

Міграційні процеси у 1991–2023 рр. були одним із головних каталізаторів демографічної небезпеки, особливо у кризові періоди. На початку незалежності (1991–1992 рр.) Україна мала позитивне міграційне сальдо (коефіцієнт чистої міграції 2,4–5,6‰) через повернення населення з інших республік колишнього СРСР. Однак уже з 1993 р. сальдо стало негативним, а у 1994–1996 рр. перевищило критичний поріг (–3‰), що відображало масштабний відтік у період трансформаційної кризи. Після 2014 р. негативні тенденції знову посилювалися, а у 2022 р. було зафіксовано екстремальне значення (–138,8‰), яке відображає безпрецедентний масштаб вимушеної зовнішньої міграції. Абсолютні значення чистої кількості мігрантів підтверджують висновок: у 2022 р. чисті міграційні втрати оцінені на рівні –5,7 млн осіб, а у 2023 р. — близько –300 тис. осіб. У поєднанні з природним скороченням це формує кумулятивний ефект демографічних втрат і довгострокові ризики скорочення трудового потенціалу та ускладнення повоєнного відновлення.

Узагальнення цих тенденцій дозволяє стверджувати, що рівень демографічної безпеки України у 1991–2023 рр. є критично низьким, а повномасштабна війна різко поглибила демографічні загрози. У таких умовах демографічні процеси стають не лише наслідком економічних диспропорцій, а й самостійним чинником, який визначає можливості економічного розвитку.

Саме тому особливо важливо оцінити, як демографічні зміни відображаються на економічній динаміці. Упродовж останніх десятиліть економісти дедалі частіше підкреслюють, що рушієм довгострокового зростання виступають не лише накопичення фізичного капіталу, а насамперед розвиток людського капіталу, інновації та технологічний прогрес. У цьому сенсі демографічні процеси розглядаються як фактор, що впливає на інституційні, технічні та політичні трансформації. За даними Світового банку, внесок людського капіталу у формування національного багатства України становить близько 34%, що помітно нижче за показники країн Європи та розвинених економік; у світі загалом частка людського капіталу становить близько 64%, а у розвинених країнах — у середньому 68–76% (World Bank, 2023). Така різниця свідчить про недовикористаний потенціал людських ресурсів і необхідність довгострокових інвестицій в освіту, охорону здоров'я та інноваційну сферу, які напряму пов'язані з демографічною стійкістю.

Вплив демографії на економіку реалізується через низку каналів: зміни пропозиції праці (скорочення частки працездатного населення зменшує трудовий ресурс), вплив на темпи зростання ВВП на душу населення та продуктивність; трансформацію добробуту і бідності (старіння підвищує ризики бідності серед майбутніх пенсіонерів); тиск на пенсійні системи та державні фінанси; зростання витрат на охорону здоров'я та соціальну підтримку; і, нарешті, ефекти для ринку праці, що потребують політики

«активного старіння», перепідготовки, адаптації робочих місць, підвищення участі старших вікових груп у зайнятості.

Для поглибленого дослідження впливу демографічних чинників на економічний розвиток було проведено кореляційно-регресійний аналіз. Першим показником для аналізу обрано частку населення у працездатному віці (15–64 роки). Метою є визначити, наскільки зміна цієї частки впливає на ВВП на душу населення в Україні. Отримана модель має вигляд:

$$GDP_{pc_t} = \alpha + \beta \cdot Share_{15-64_t} + \varepsilon_t (1),$$

де GDP_{pc_t} — ВВП на душу населення у році t ; $Share_{15-64_t}$ — частка населення віком 15–64 років у році t ; α — константа; β — коефіцієнт чутливості; ε_t — стохастичний член.

Результати регресійного аналізу підтвердили наявність статистично значущого позитивного впливу частки населення 15–64 на ВВП на душу населення. Коефіцієнт $\beta = 299.97$ ($p < 0.001$) означає, що збільшення частки працездатного населення на 1 відсотковий пункт асоціюється зі зростанням ВВП на душу населення приблизно на 300 дол. США. Інакше кажучи, зростання частки продуктивної вікової групи збільшує потенційну пропозицію праці й ресурс людського капіталу, що підтримує виробництво доданої вартості в розрахунку на одну особу. Пояснювальна здатність моделі становить 58,7% варіації показника, що є достатньо високим результатом для одновимірної регресії. Отриманий висновок узгоджується з концепцією «демографічного вікна можливостей», відповідно до якої максимальний потенціал зростання формується тоді, коли частка працездатного населення є найбільшою.

Наступним етапом аналізу стало дослідження впливу середнього віку населення України на ВВП на душу населення. Модель має вигляд:

$$GDP_{pc} = \alpha + \beta \cdot Age + \varepsilon (2),$$

де Age — середній вік населення.

Ця пара показників демонструє сильний зв'язок, кореляція є високою: $r = 0.817$, а регресійна модель підтверджує статистично значущий позитивний вплив: збільшення середнього віку на один рік асоціюється зі зростанням ВВП на душу населення приблизно на 803 дол. США ($\beta = 802.96$; $p < 0.001$). Водночас цей результат потребує коректної інтерпретації. Такий сильний зв'язок доцільно трактувати не як прямий «позитивний ефект старіння», а як відображення історичної траєкторії: підвищення середнього віку відбувалося паралельно з періодами модернізації економіки, зростанням продуктивності праці, розвитком людського капіталу та структурними змінами. Отже, кореляція може відображати спільний тренд, а не причинно-наслідковий зв'язок. У довгостроковій перспективі старіння здатне перейти зі статусу «супутнього процесу» у статус «обмежувача» економічного розвитку — через звуження пропозиції праці, дефіцит кадрів, зростання соціальних витрат і фіскального тиску. Це вимагає відповідної державної політики в галузях зайнятості, міграції, соціального забезпечення та підтримки активного довголіття.

Наступним індикатором, використаним для оцінки впливу демографічних процесів на рівень економічного розвитку, було обрано коефіцієнт демографічного навантаження. Для аналізу взаємозв'язку між цим показником і ВВП на душу населення побудовано регресійну модель такого вигляду:

$$GDP_{pc} = \alpha + \beta \cdot DepRatio + \varepsilon (3),$$

де $DepRatio_t$ — коефіцієнт демографічного навантаження у році t .

Результати розрахунків засвідчили, що коефіцієнт кореляції Пірсона становить $r = -0,305$, що свідчить про наявність слабкого, але стабільного негативного зв'язку між

досліджуваними змінними. Іншими словами, зі зростанням демографічного навантаження спостерігається тенденція до зниження рівня ВВП на душу населення.

Загалом проведений кореляційно-регресійний аналіз підтвердив наявність статистично значущого негативного впливу коефіцієнта демографічного навантаження на рівень ВВП на душу населення в Україні. Оцінка параметрів моделі показала, що значення коефіцієнта $\beta = -142,6$ ($p < 0,05$). Це означає, що зростання демографічного навантаження на один пункт супроводжується скороченням ВВП на душу населення в середньому приблизно на 143 долари США.

Виявлена залежність відображає фундаментальний економічний механізм функціонування економіки: збільшення частки населення, яке перебуває на утриманні (дітей та осіб похилого віку), призводить до посилення податкового та соціального навантаження на економічно активне населення. У результаті це може обмежувати продуктивність праці, знижувати інвестиційні можливості та стримувати темпи економічного зростання.

У підсумку поєднання демографічного аналізу та кількісної оцінки економічних ефектів дозволяє зробити висновок, що демографічна структура населення є вагомим чинником економічного розвитку України. Зміна частки населення у працездатному віці має суттєвий позитивний зв'язок із ВВП на душу населення, тоді як зростання демографічного навантаження демонструє негативний вплив. Виявлені закономірності підтверджують, що депопуляція, старіння та міграційні втрати мають не лише соціальний, а й безпосередній економічний вимір. Вони обмежують потенціал зростання, ускладнюють повоєнне відновлення, підвищують навантаження на державні фінанси й посилюють ризики довгострокової соціально-економічної нестабільності.

Висновки. Отримані результати підтверджують, що демографічні процеси в Україні у 1991–2023 рр. стали одним із ключових довгострокових обмежень економічного розвитку та економічної безпеки держави. Хронічна депопуляція, яка набула критичних масштабів після 2014 року й трансформувалася у кризу екстремального типу з початком повномасштабної війни у 2022 році, призвела до системного скорочення пропозиції праці, звуження бази формування людського капіталу та посилення дисбалансів на ринку праці. Поєднання стійко низької народжуваності, надлишкової смертності та масштабних селективних міграційних втрат формує негативний кумулятивний ефект, що знижує потенціал економічного зростання та ускладнює структурну модернізацію економіки.

Прискорене старіння населення та зростання демографічного навантаження мають безпосередні макроекономічні наслідки, зокрема через підвищення тиску на пенсійну систему, систему охорони здоров'я та державні фінанси, а також через скорочення частки економічно активного населення. Це обмежує фінансовий простір держави, знижує інвестиційні можливості та підвищує вразливість економіки до зовнішніх і внутрішніх шоків, що є особливо критичним у контексті післявоєнного відновлення.

Результати економетричного аналізу підтверджують значущість демографічних чинників для економічної динаміки України. Збільшення частки населення працездатного віку статистично значуще пов'язане зі зростанням ВВП на душу населення, що узгоджується з теорією демографічного дивіденду та підкреслює роль вікової структури як фактору продуктивності. Водночас зростання демографічного навантаження чинить негативний вплив на економічні результати через посилення податкового та соціального тиску на економічно активні групи населення. Виявлений сильний зв'язок між середнім віком населення та рівнем ВВП на душу населення слід інтерпретувати як відображення довгострокових структурних змін та історичної траєкторії розвитку економіки, а не як позитивний ефект процесів старіння.

У сучасних умовах демографічна безпека набуває виразного економічного виміру та має розглядатися як складова стратегії економічного відновлення і розвитку. Ефективна демографічна політика повинна бути інтегрована з політикою ринку праці, податково-бюджетною політикою, системою соціального захисту та інвестиціями в людський капітал. Підтримка народжуваності й сімей з дітьми, зниження передчасної смертності, стимулювання повернення трудових мігрантів і адаптація інституцій до умов старіючого населення є необхідними передумовами підвищення продуктивності, розширення трудового потенціалу та забезпечення довгострокової економічної стійкості України.

Бібліографічний список

- Лібанова, Е.М., 2014. Демографічні зрушення в контексті соціального розвитку, *Демографія та соціальна економіка*, 1, с. 9–23.
- Лібанова, Е.М., 2019. *Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності*. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України.
- Лібанова, Е.М., 2020. *Демографічна безпека України: сучасні виклики та стратегічні пріоритети*. Київ: ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України.
- Малиновська, О.А., 2018. *Міграційна політика України: сучасний стан та перспективи*. Київ: НІСД.
- Мельничук, Д.П., 2017. Соціально-економічні детермінанти народжуваності в Україні, *Економіка України*, 6, с. 40–52.
- Яворська, В.В., 2020. Демографічна безпека України в умовах соціально-економічних трансформацій, *Демографія та соціальна економіка*, 2, с. 84–97.
- European Commission, 2023. *Demography Report 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission, 2024. *Demographic Outlook of the European Union*. Brussels: European Commission.
- Eurostat, 2024. *Demography Report 2024*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Режим доступу: <<https://ec.europa.eu/eurostat/>> (дата звернення: 8 грудня 2025).
- Kupets, O., 2012. *Characteristics and Determinants of Internal Labor Mobility in Ukraine*. World Bank Publications – Reports 26804. Washington, DC: The World Bank Group.
- UNICEF, 2024. *Child mortality (under-five mortality)*. available at: <<https://data.unicef.org/topic/child-survival/under-five-mortality/>> (accessed: 8 December 2025).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), 2024. *World Population Prospects 2024*. New York: United Nations. available at: <<https://population.un.org/wpp/>> (accessed: 8 December 2025).
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2024. *Ukraine Refugee Situation: Operational Data Portal*. available at: <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed: 8 December 2025).
- World Bank, 2023. *Human Capital Review: Ukraine*. Washington, DC: World Bank.
- World Health Organization (WHO), 2024. *World Health Statistics 2024*. Geneva: WHO. available at: <<https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>> (accessed: 8 December 2025).

References

- European Commission, 2023. *Demography Report 2023*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- European Commission, 2024. *Demographic Outlook of the European Union*. Brussels: European Commission.
- Eurostat, 2024. *Demography Report 2024*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. available at: <<https://ec.europa.eu/eurostat/>> (accessed: 8 December 2025).
- Kupets, O., 2012. *Characteristics and Determinants of Internal Labor Mobility in Ukraine*. World Bank Publications – Reports 26804. Washington, DC: The World Bank Group.
- Libanova, E.M., 2014. Demografichni zrushennia v konteksti sotsialnoho rozvytku [Demographic shifts in the context of social development], *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1, pp. 9–23. (in Ukrainian)
- Libanova, E.M., 2019. *Liudskyi rozvytok v Ukraini: instytutsiine pidgruntia sotsialnoi vidpovidalnosti* [Human development in Ukraine: institutional foundations of social responsibility]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
- Libanova, E.M., 2020. *Demografichna bezpeka Ukrainy: suchasni vyklyky ta stratehichni priorytety* [Demographic security of Ukraine: current challenges and strategic priorities]. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
- Malynovska, O.A., 2018. *Mihratsiina polityka Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy* [Migration policy of Ukraine: current state and prospects]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. (in Ukrainian)
- Melnychuk, D.P., 2017. Sotsialno-ekonomichni determinanty narodzhuvanosti v Ukraini [Socio-economic determinants of fertility in Ukraine], *Ekonomika Ukrainy*, 6, pp. 40–52. (in Ukrainian)
- UNICEF, 2024. *Child mortality (under-five mortality)*. available at: <<https://data.unicef.org/topic/child-survival/under-five-mortality/>> (accessed: 8 December 2025).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), 2024. *World Population Prospects 2024*. New York: United Nations. available at: <<https://population.un.org/wpp/>> (accessed: 8 December 2025).
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2024. *Ukraine Refugee Situation: Operational Data Portal*. available at: <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed: 8 December 2025).
- World Bank, 2023. *Human Capital Review: Ukraine*. Washington, DC: World Bank.
- World Health Organization (WHO), 2024. *World Health Statistics 2024*. Geneva: WHO. available at: <<https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>> (accessed: 8 December 2025).

**Balabanova N.V.,
Bezzubchenko O.,
Ponomarenko M.V.**

DEMOGRAPHIC SECURITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR: KEY THREATS AND ECONOMIC EFFECTS

Abstract. The article presents an in-depth analysis of Ukraine's demographic security throughout the entire period of independence, with a particular focus on the profound transformations caused by the full-scale war. It is argued that demographic security constitutes a fundamental pillar of national security, as demographic processes shape the long-term conditions for labour force reproduction, human capital accumulation, socio-economic stability, and state defence capacity. Unlike short-term economic fluctuations, demographic

changes are characterised by strong inertia and therefore determine development trajectories over extended time horizons, influencing fiscal sustainability, social expenditure, labour markets, and institutional resilience.

The study identifies the main demographic challenges facing Ukraine, including prolonged depopulation, persistently low fertility rates, excess mortality, accelerated population ageing, and large-scale migration losses. It is demonstrated that these trends had been forming long before 2022; however, the full-scale war acted as a powerful demographic shock that dramatically intensified existing imbalances. Mass forced displacement, increased mortality risks, and a sharp decline in fertility have significantly reduced the de facto population and reinforced long-term threats to demographic reproduction. The article emphasises that the demographic consequences of the war extend far beyond immediate losses and will continue to affect Ukraine's development prospects during the post-war recovery period.

Special attention is devoted to analysing the relationship between demographic processes and economic dynamics. The article examines how changes in age structure, demographic dependency, and migration patterns influence economic growth, labour supply, productivity, and the formation of national wealth. It is shown that the shrinking share of the working-age population and the growing demographic burden create structural constraints for economic development, while migration losses exacerbate the risks of human capital depletion. At the same time, the paper discusses the concept of the demographic dividend and demonstrates that its exhaustion in Ukraine limits the potential for growth in the absence of effective institutional and policy responses.

The findings confirm that Ukraine's demographic crisis is multidimensional in nature and cannot be explained solely by wartime factors. The interaction of long-term demographic trends with acute security shocks has created a critical level of demographic vulnerability that directly affects economic resilience and post-war reconstruction capacity. The article concludes that addressing demographic insecurity requires the implementation of a comprehensive and coordinated demographic, social, labour market, and migration policy aimed at strengthening demographic resilience, supporting human capital development, mitigating migration losses, and ensuring sustainable economic recovery in the long term.

Key words: *demographic security, depopulation, fertility, mortality, population ageing, migration processes, human capital, demographic dependency, economic development, post-war recovery.*

Стаття надійшла до редакції: 23.02.2026.

Прийнято до публікації: 03.03.2026 р.